

ГРИГОРІЙ САНОЦЬКИЙ – ПЕРШИЙ РЕНЕСАНСНИЙ ГУМАНІСТ В УКРАЇНІ І ПОЛЬЩІ (XV ст.)

Володимир Литвинов
доктор філос. наук,
провідний науковий
співробітник
Інституту філософії імені
Г.С. Сковороди НАН України,
м. Київ

Специфічна духовно-культурна і соціально-економічна ситуація на українських землях, які були інкорпоровані в XIV–XV ст. до складу польської держави, сприяла у той час поширенню і розвитку ідей раннього гуманізму. Мова йде про терени, які аж до кінця XVII ст. навіть термінологічно вирізнялися серед інших польських воєводств своєю назвою – Руське воєводство. Найбільшими містами тут були тоді: Львів, Санок, Перемишль, Белз, Холм, Красностав, Галич, Ярослав, Нове місто, Ряшів (Lwów, Sanok, Przemyśl, Bełz, Chełm, Krasnostaw, Halicz, Jarosław, Nowe Miasto, Rzeszów). За свідченням сучасних польських дослідників [1], це воєводство дало Польщі більше культурних діячів, ніж будь-яке інше польське. Відтак не дивно, що першим представником ренесансного гуманізму в Польщі й Україні є мешканець саме цього воєводства – католицький священник, професор Краківської академії, архієпископ львівський протягом 1451–1477 рр., ренесансний гуманіст, критик схоластики і поет **Григорій Саноцький** (Grzegorz z Sanoka; бл. 1406–1477).

З різних джерел довідуємося, що Григорій народився в якомусь селі над річкою Сан. Польський історик **Ян Длугош** [2] відносить його до герба Стремено (Strzemie). З батьком своїм Петром Григорій в дитячому віці перебрався з родинного села в сусіднє містечко, ймовірно, до Санока (звідки й прізвисько) і там отримав початки наук. Близько 1421 року Григорій Саноцький розпочав навчання в Кракові. Займався між іншим переписуванням рукописів, співом і музикою. У 1428 р. вступив до Краківської Академії, де одержав ступінь бакалавра [8]. Подібне свідчення знаходимо і в іншому місці в «Церковній енциклопедії» – Encyklopedia kościelna [3]: *«У 12 років життя втік від суворого свого батька, вештався якийсь час, врешті прибув до Кракова. Тут був трохи затримався, але, коли побачив, що в Кракові всі говорять німецькою мовою, пішов до Німеччини, щоб вивчити німецьку мову. Там перебував десь над Ельбою протягом 5 років, отримуючи засоби на прожиття та навчання вже з переписування рукописів; згодом, можливо, зі співу та музики, до яких мав вроджену здібність. Там отримав також гуманітарну освіту».*

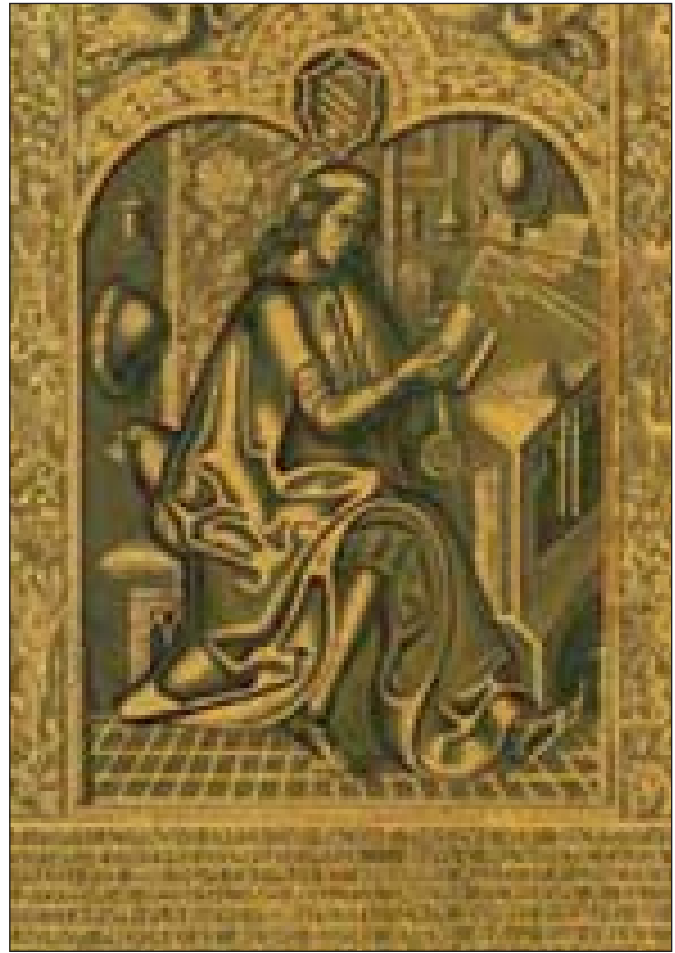
Року 1433-го Григорій Саноцький став професором римської поезії. Потім, протягом 1433–1437 рр. був вихователем синів краківського воєводи **Івана Тарновського**, а пізніше – синів короля Польщі **Казимира Ягелончика**. Перед 1437 роком прийняв священницький сан і виїхав на подальші студії до Італії, де перебував три роки. У канцелярії папи **Євгенія IV** виконував обов'язки музиканта і копіювальника. Після повернення до Кракова одержав 1439 року ступінь магістра мистецтв і став викладати в Краківській Академії класичну поезію. Згодом жив у повітовому місті Величка малопольського воєводства і виконував обов'язки приходського священника, тримаючи тісний контакт з краківським науковим середовищем. 1440 року обійняв посаду парафіяльного священника і заснував лікарню для убогих у місті Бжеску. Протягом 1440–1450 рр. перебував в Угорщині, де певний час виховував синів семиградського воєводи **Яна Хун'яді** і жив при дворі хорватського гуманіста архієпископа **Яна Вітеза** (Jan Vitéz; 1405–1472). Як капелан польського короля **Владислава III Варненчика** і нотаріус королівської канцелярії, Григорій Саноцький прийняв участь в угорській (1440 р.) і варненській (1444 р.) воєнних експедиціях. Відомо також, що за намовою руського воєводи **Андрія Одровонжа** погодився на приведення до Львова бернардинів (католицького «Ордену Братів Менших»). Пізніше про життя Григорія Саноцького писав також письменник, історик

і суспільний діяч **Юзеф Гнат Крашевський** (Józef Ignacy Kraszewski; 1812–1887) у книжці під назвою «Стремінчик» (Strzemińczyk). Помер Григорій раптово в Рогатині 1477 або 1479 року [6]. Про його смерть польський історик **Ян Длугош** говорить так: «Невідомо, чи від хвороби помер, чи від отрути, підсипаної жінками, до яких мав непомірний потяг – *Morbone, incertum est, extinctus an veneno a foeminis propinato, in quas intemperate se agebat*». [2].

Григорій Саноцький

Талант Григорія Саноцького, як і всіх ренесансних гуманістів, був непересічним і багатограним. Але він виявився, сформувався і розвинувся не без впливу оточуючого середовища – кола визначних особистостей паневропейського масштабу. З ким спілкувався Григорій Саноцький під час п'ятирічного перебування в Німеччині, на жаль, невідомо. Але, мешкаючи у Львові, мислитель підтримував зв'язки з відомим польським діячем, істориком і дипломатом Яном Длугошем (Лонгус) та лікарем і астрологом **Мартином** із Перемишля, які дуже його хвалили. Пізніше, коли подався до Кракова і став учителем латини синів короля Казимира Ягелончика, брав участь також в декількох дипломатичних місіях до римського папи **Сикста IV**, **Інокентія VIII** і до Константинополя. У краківському середовищі Григорій був пов'язаний з німецьким гуманістом і педагогом **Конрадом Целтісом** (1459–1508) та з утвореним ним «Надвіслянським літературним товариством» (Sodalitas Litteraria Vistulana). Як близький приятель дворецького королівських синів **Станіслава Шидловецького**, він робив великий вплив на східну політику королів Ягелончика і Олбрахта, які довіряли йому дипломатичні місії. Це сприяло новим знайомствам і плідним контактам. Відомо, зокрема, що, працюючи в Угорщині учителем дітей угорського військового і політичного діяча – воєводи Трансильванії, генерала й регента угорського королівства Яна Хуньяді (1387–1456) – Григорій відвідував гурток гуманістів, де спізнався, зокрема, з італійським гуманістом **Павлом Вергеріо** і **Філіппом Подахатером** з острова Кіпр. [3, VI, Str. 560]

Епітафія Каллімаха, різьба Vita Sforza

Але найбільше відомо про плідне спілкування Григорія Саноцького з відомим італійським гуманістом **Філіппом Буонакорсі Каллімахом** (Philippus Callimachus Experiens; 1437–1496), поетом і прозаїком, що писав латинською мовою. Початково діяв і творив Каллімах у Венеції, а десь в 1462–1468 рр. перебував у Римі, де займав посаду секретаря кардинала **Бартоломео Ровелі**, входив до складу так званої Римської Академії і саме тоді набув прізвища Каллімах. Він підтримував також стосунки з відомими гуманістами **Марсіліо Фічіно**, **Піко делла Мірандола** і **Лоренцо Медічі**. Тікаючи від переслідувань Папи римського, з'явився 1470 року у Польщі. Папа вимагав видачі Каллімаха, і сейм у Пьотркові погодився на це. Але проти виступив Львівський архієпископ Григорій Саноцький, який забрав Каллімаха до себе у Львів, де той жив у його домі. Навколо цих непересічних постатей гуртувалися учні й друзі, які невдовзі організували літературно-наукове товариство, зразком для якого була гуманістична Академія Римська Помпонія Лето, Платіні і Каллімаха. Осідком товариства став маєток Григорія у містечку Дунаїв, для якого виклопотав 1470 року привілей на ярмарки і торги і яке укріпив так, що 1474-го року вчинив у ньому опір татарам.

Каллімах дуже високо цінував розум і знання Григорія Саноцького. Ближче познайомившись із ним, італійський гуманіст був дуже здивований, що зустрів на півночі людину, яка так глибоко обізнана з філософією і дотримується передових поглядів. «З вуст того великого чоловіка, – писав Каллімах, – плинуть міркування незмірне поважні і такі, що переважають наш розум...» [12]. Італійський гу-

маніст виставляв Григорія як взірць пастиря, а в іншому місці говорив, що рідко до Львова заїжджав, бо мерщій поспішав до улюбленого Дунаєва; говорив, що Григорій всю архієпископію віддав до управління власникам, ніколи від них звіту не вимагаючи. [3]. Каллімах помер у віці 59-и років від морової пошесті; його тіло урочисто поховано в домініканському костелі в Кракові. Залишив по собі поетичні і прозові латиномовні твори, зокрема «Життя кардинала Збігнева Олесницького», «Життя і звичаї Григорія з Санока» і «Три книги про короля Владислава» – про польського короля Владислава Варненчика (1414–1444), який загинув у битві з турками біля болгарського міста Варна.

Протягом життя Григорій Саноцький займав різні посади. Але зажив більшої слави як ренесансний гуманіст, що відмовився від поширеного в Середні віки життєвого кредо *memento mori* (пам'ятай про смерть), сенс якого полягав у акцентації на Божественній ідеї про небо, пекло, і порятунок душі, внаслідок чого смерть виводилася на передню лінію свідомості. Смерть давала вірнику перспективу загробного життя, підкреслюючи марність та скороминущість земних задовольень, багатства й розкоші, а відтак думка спрямовувалася на загробне продовження життя. Більше того, цей вислів став плодом християнського мистецтва, хоча його вияви помітні й у мистецтві буддизму. У християнському контексті, *memento mori* набуває повчальної мети цілком протилежної до *nunc est bibendum* (тепер і треба пити) – характерної теми класичної античності. Натомість, девізом Григорія Саноцького стає ренесансний вислів *memento vivere* (пам'ятай про життя) – про життя земне з його радощами й негараздами.

Саме це, очевидно, і сприяло його педагогічним успіхам у Краківському університеті. Його лекції мали нечуваний успіх: всі, хто мав бажання одержати якусь освіту – молоді і старі – збиралися до нього; вони зробили йому таку популярність, що 1433 року краківська академія іменувала його «бакалавром», а 1439-го – навіть «магістром вільних наук», хоч він ще не мав поняття про схоластичну філософію. Щойно Григорій закінчив виклад «Буколік» і вже брався за «Георгіки» Вергілія, коли пан Тарновський запросив його вчителем до своїх синів. Та коли у Тарнові йому набридло, намовив батька, щоб його разом з синами відправив до Кракова, бо там, у спілкуванні зі вченими людьми і маючи доступ до книгозбірень, легше зможуть осягати науки [3].

Щодо суто філософських проблем, то свого ставлення до них Григорій Саноцький не висловлював. Не зважаючи на це, польські історики літератури виставляли його як «правдивого філософа, людину таланту надзвичайного», єдину світлу постать серед суцільної темноти, в яку схоластична філософія занурила XV століття. Проте пізніше можна знайти і критичну оцінку його спадщини, як, здається, не вельми вмотивовану: «Філософом жодним Григорій не був: бо не мав ані системи, ані жодного твору філософського змісту не залишив, а навіть ніколи того робити не збирався»; і ще: «антична філософія була йому невідома, хіба що, настільки, наскільки про неї з творів Цицерона вчитав, бо грецької не знав» [4].

Ідучи за цією ліگیєю звинувачення, подібні закиди можна поставити більшості раннях ренесансних гуманістів паневропейського масштабу, які так само були, передусім, вільнодумними гуманістами, гаслом яких було *memento vivere*. «Таких у той час в Європі було задостить; вправля-

лися вони в ерудиції класичній і, жартуючи з теології та філософії, з їхньої методи, захоплювалися поверхневими міркуваннями, не дуже смакуючи в науках». До таких належав і Григорій Саноцький, який високо цінував поезію, бо й сам писав вірші (переважно епітафії та інтимну лірику). Достеменно відомі сьогодні лише назви двох його творів: "Epicidium Vlad. Jagellonis" та "Epitaphium carmine elegiaco Sophiae Reginae" [15]. Тих же, що бралися за інші науки, не начитавшись поетів, він порівнював до людини, яка, проминувши відчинені ворота, прагне увійти до міста через мури. Разом з тим Григорій критикував алегорії та притчі св. Письма. Прозою писав також про покликання Владислава на угорський трон і про його війну з турками. Але з усіх цих творів Григорія нічого досі не знайдено. [3].

Григорій Саноцький першим серед вітчизняних мислителів рішуче й відверто критикував схоластичну філософію, яку називав насправді «сонним маренням» та вважав себе послідовником філософії Епікура – «доброго християнина і високоморальної людини». Ця думка була на той час дуже сміливою, бо у середньовічній літературі епікуреїзм тлумачили як радикальний натуралізм, або гедонізм. Тому побутувало негативне ставлення до Епікура, а його прихильників називали «поросятами із череди Епікура» (*Porci de grege Epicuri*). Натомість Григорій Саноцький визнавав за епікуреїзмом право на існування поряд з іншими філософськими вченнями, бо Епікур, на його думку, «займався тілом – матеріальним світом, а інші вчені займаються душею – світом духовним». [1, с. 104]

Відтак, стосовно матеріального світу Григорій приймає орієнтовану на розум епікурейську фізику, а стосовно духовного світу слід покласти на правду віри, що не потребує жодних доказів і в яку велить вірити церква. Епікурейський принцип насолоди він розумів як задоволення природних духовних і тілесних потреб людини, які гармонійно поєднуються. А виправлення помилок природи й удосконалення життя цілком залежать від людських можливостей [9, с. 104]. Адже в середні віки принижувався не тільки Епікур, а й узагалі філософія. Побутовували навіть термін «Філософія – служниця теології» (*Philosophia ancilla theologiae*). Ситуація змінилася лише в епоху Відродження, коли філософія відновила свій статус раціонально-теоретичного пізнання суті буття світу. Крок у цьому напрямку був зроблений також вітчизняним мислителем.

Григорій Саноцький започаткував новий ренесансно-гуманістичний етап у філософії України та Польщі. Вихідною позицією його філософії було характерне для гуманістів заперечення авторитетів і прагнення до самостійного мислення та критичного осмислення текстів античних філософів [1, с.130]. Продовжувачами гуманістичної культури в Україні стали такі поети, письменники, теологи і вчені: **Юрій Дрогобич** (Котермак) (бл. 1450 – 1494), **Павло Кросненський** (Русин із Кросна) (бл. 1470 – 1517), **Лукаш із Нового Міста** (пом. бл. 1542), **Станіслав Оріховський-Роксолан** (1513 – 1566).

Майже все своє життя, займаючи високі церковні посади, Григорій часто виступав з критикою приписів католицької церкви та вчинків її достойників.

Мислитель виступав також за розмежування світської й церковної влади, відокремлення церкви від держави та їхнє невтручання у справи одна одної. Він закликав до відокремлення, незалежності природознавства від релігії, до наукового пояснення явищ природи; критикував тих,

Пам'ятник Саноцькому в місті Санок

які намагаються закони природи підпорядкувати теології. Як «ідеолог міщанства», він стверджував, що релігія потрібна, її не слід нищити, а тільки так реформувати, щоб вона служила інтересам держави і людей; виступав за їх паралельне існування з виконанням кожною своїх функцій. Саноцький був одним із тих гуманістів, які прагнули реабілітувати не тільки зневажану феодалним суспільством фізичну працю, але й усі соціальні верстви, зокрема купців, ремісників, міщан, які «*приносять своєю працею користь суспільству*». Натомість критикував феодалів за неробство. Він говорив, що люди, «*ступуючи крок за кроком уперед, позбавляються варварського стану завдяки своїй власній праці і самі є творцями власної долі*». Визначаючи рівність людей перед Богом і законом, цінував у кожній особистості більше талант, добродієність, аніж родову шляхетність, титули. [9, с.13].

Разом з тим Григорій Саноцький виявляв ще одну з найхарактерніших рис ренесансних гуманістів – практицизм. Ілюстрацією може бути такий пасаж: «*У архієпископстві Григорія було мало священників, а прибутків майже жодних, тому він почав жалкувати за найкращим в Угорщині становищем, а навіть замишляв покинути*

Львів. Витримав однак і розвинув надзвичайно велику економічну діяльність. Добро, яке ще лишилися після недавнього спустошення парафії Яном Одровонжем, продав братові своєму Павлові Длугошу з Санока, а за виручені гроші від цього почав покращувати все інше. З тих пір майже що рік купує якесь майно. 1455 року купує с. Мальчице, виклопотує собі в короля привілей на викуп королівських маєтків, що перебували в заставі; віддає на завше одне майно, набуває інше...» [3].

Саноцький різко виступав проти схоластичних міркувань і радив братися до тих наук, особливо природничих, емпіричних, які дають практичну користь у житті. Саме тому зі всіх наук найбільше цінував медицину і радив шанувати її як другу природу; відтак на перше місце ставив лише утилітаризм. Люди, на думку Григорія Саноцького, «*поступаючи крок за кроком уперед, виходять із варварського стану своїм власним трудом і самі є творцями власної долі*». [9, с. 14]

Насамкінець, заради об'єктивності треба зауважити, що крім перелічених свідчень, так би мовити, позитивного характеру, є і скептичні. Маємо на увазі, передусім, застереження відомого польського історика **Міхала Вишневського**, який писав: «*Григорій Саноцький (з Санока) архієпископ львівський обряду латинського (1451–1477), виставляється нашими істориками літератури як «справжній філософ, муж геніальний і надзвичайний», єдина чудова постать серед загальної темряви, до якої схоластична філософія занурила XV століття* [4]. Але ці перебільшені похвали ґрунтуються на тенденційному життєписі "Vita et moribus Gregorii Sanocaei" [4, с. 51], написаному Каллімахом, який, після втечі з Італії, був гостинно прийнятий Григорієм (1471)». Частка правди у цих критичних застереженнях, певно, є, але лише частка. В цілому ж, важко заперечити все попередньо сказане, а також усталену вже думку польських і українських науковців про те, що Саноцький був першим серед вітчизняних мислителів, хто рішуче й відверто критикував схоластичну філософію, яку називав «сонним маренням наяву» і започаткував новий ренесансно-гуманістичний етап у філософії України та Польщі.

PS. Майже через 100 років по смерті Григорія Саноцького в історії української культури спливає ще раз прізвище «Саноцький» – **Михайло Васильович**, чернець, який разом з архимандритом Пересопницького монастиря 1556 року розпочали переклад відомого «Пересопницького Євангелія», на якому присягаються тепер наші президенти [14, с. 3]. Чи була ця особа родичем нашого героя, чи тільки односельцем – із «руського» Санока (а, отже, Саноцьким), нам, поки що, не відомо. ■

Література

1. Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od skutku XVI do połowy XVII w. Warszawa, 1985.
2. Długosz Jan. Historia polonicae.
3. Encyklopedia kościelna.
4. Wiszniewski Michał. Historia literatury polskiej (tom 1–10, 1840–1857).
5. Martini Cromeri De origine et rebus gestis polonorum libri XXX" (Базель, 1555).
6. Zeissberg Heinrich Ritter von. Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters (Leipzig, 1873).
7. Kallimach. Vita et moribus Gregorii Sanocaei.
8. Fastnacht Adam. Pochodzenie społeczne studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego z diecezji przemyskiej w latach 1400–1642.
9. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні. – К.: «Основи», 2000.
10. Nowicki A. Filozofia włoskiego odrodzenia. – Warszawa, 1967.
11. Nowicki A. Grzegorz z Sanoka (1406 — 1477). – Warszawa, 1958.
12. Nowicki A. Grzegorz z Sanoka i Filip Kallimach. Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej. Warszawa, 1956. T. I.